

Дијалог на разликама култура

РАТКО Р. БОЖОВИЋ

Филозофски факултет
Никшић

THE DIALOGUE ON THE DIFFERENCES OF CULTURES

ABSTRACT. In this paper the author gives an account of historical paradoxes in the Balkans, in the first place in ex-Yugoslavia, but also in actual Yugoslavia (the remainder of the previous one), where, since the collapse of Communism and disintegration of the whole socio-political community (by force), in newly formed small countries tendencies of integration into the global European community have grown. This process has been tested in three basic aspects (or three sub-systems of those communities – small countries): political, economic and cultural. Historically viewed, in the Balkans, culture has been far ahead of economic development and the processes of political democracy. In this way, in view of civilisational progress, the Balkans falls behind not only modern developed countries, but also behind its own cultural development. To make matters worse, this advantage of development of cultural values (historically known as inauspicious consciousness) in Yugoslavia has turned into a disadvantage; it has been submitted to the totalitarian political practice, thus becoming sciencefictional instrumental activity of retrogressive political elites.

There arises a question of the extent to which this global integration of small and underdeveloped countries could be a process of acculturation and also to what extent the integration simply falls under assimilation of great powers and already closed civilizational circles (or enclosed systems). There is also a question of self-consciousness of the small ones about their own transformation and not only because of their own self-existence and self-determination but also the self-consciousness based on the previous connections with the closest ones.

KEY WORDS: integration, disintegration, culture, cultural identity, religion, differences, tolerance

АПСТРАКТ. У раду се излажу историјски парадокси на Балкану, прије свега, у претходној Југославији па и у садашњој Југославији (остатку те претходне), гдје се урушавањем комуни-

стичког поретка и распадањем глобалне друштвено-политичке заједнице (насилном дезинтеграцијом) јављају код ново-формираних малих држава тенденције укључивања у глобалну европску интеграцију. Овај процес се тестира на три основна плана (или три подсистема тих глобално-парцијалних друштвених заједница – државица): политичком, економском и културном. Култура је у историјској равни на подручју Балкана бивала далеко испред економског развоја и политичко-демократских процеса. Тиме Балкан цивилизацијски не заостаје само у односу на савремени развијени свијет него и у односу на сопствени културни развој. Да би историјска несрећа ("несретна свијест") била већа, та предност развоја вриједности културе у Југославији претворила се у недостатак и потчинила тоталитарној политичкој пракси и тиме постала националистичка инструментална дјелатност ретроградних политичких елита.

Поставља се питање колико глобалне интеграције малих и неразвијених друштава могу бити акултурациони процеси а колико једноставно потпадају асимилацији великих сила и већ заокружених цивилизацијских кругова (или система). Такође, спорно питање је саморазумијевање малих о сопственој трансформацији и то не само због властите самобитности него и на основу претходних (у новије вријеме оспоравајућих) веза са себи најблиским.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: интеграција, дезинтеграција, култура, културни идентитет, религија, разлике, толеранција

Балкан – мјесто сукоба интереса великих сила

Балкан је испуњен парадоксима своје сопствене историје. Истовремено, Балкан је, дао највеће вриједности бащини свјетске културе (грчка антика) као и вриједности византијске културе, али, мора се признати, претјерано задржао примодијалне друштвене заједнице и петрифициране облике политичког владања и још, посебно усуд историјске трпње једног историјског друштвено-политичког поретка (комунизма) на већем дијелу Балкана. Комунистички поредак је, у значајној мјери, условио економско заостајање свих комунистичких друштава у односу на раз-

вијени свијет. Такође, Балкан је препознатљив по хероизму отпора много јачем противнику, непристајању на поробљеност, али истовремено и по послушности грађана (грађански кукавичлук) ауторитарној политичкој власти, по величању политичких вођа, па одатле и олаком припадништву трибализму. Најгоре је то што су популистички покрети претежно усмјеравани на сукобе између блиских народа, чиме су производили специфични деструктивни садо-мазохистички колективизам.

На Балкану, или око њега, су се одигравали сукоби чак на четири нивоа: сукоби великих сила око интересних сфера, сукоби великих сила и малих неразвијених држава и уопште малих друштвених заједница, међусобни сукоби малих балканских држава и друштвених заједница и на крају сукоби унутар самих тих заједница. Али, ни ови трећи нити четврти облици сукоба нијесу се одигравали независно од посредничке улоге моћних свјетских сила. Поред тога што су сви ти сукоби за собом остављали уништавање људских живота и рушење материјалних и културних добара, они су формирали једну "несретну свијест" народа, што ће рећи без изграђене грађанске свијести. Да парадокс буде већи исту ту "несретну свијест" опет су, у значајној мјери, градиле велике силе иако са сталним истицањем потребе за едуковањем грађанске свијести код ових традиционално недемократских народа. Све те околности укупно стварале су претпоставке недораслости и неизграђености националне свијести која се чак некада јављала и "прије времена" с обзиром на политичко-културолошки контекст јер је подстицана потребом ослобађања од империјалних сила, да би се као недовршена и одложена закашњело еруптивно јављала са супротстављањем својим најближим етницитетима који су имали исту или бар сличну историјску судбину.

Истакнуте историјске околности створиле су три кључне конфесије (западно и источно хришћанство и ислам) и то често измијешане у оквиру истих гео-политичких простора. У већини случајева једни су били мањине у односу на друге да би се истовремено те мањине граничиле са својим већинским матицама као страним државама или са другим

гео-политичким заједницама у оквиру заједничке глобалне државне заједнице. То је често постајао реметилачки фактор у односима тих народа и то, да парадокс буде већи, највише када су живјели у оквиру истих гео-политичких заједница (примјер Југославије). Зато није случајно ни то што се религија на овим просторима више него на другим просторима јављала као битан конституенс формирања нација, али и саучесник међунационалних сукоба као својеврсни облик етнофилитизма. Иначе, можда није случајно ни то што је послје пресијецања вјерског континуитета и уопште потискивања традиционалних вриједности у друштвеној пракси које је наметала комунистичка идеологија, ”провалила дивља агресивност паганског бића сва три народа која се и даље празни у уништавајућем грађанском рату”, како истиче Владета Јеротић мислећи на просторе друге Југославије 90-их година (В. Јеротић, 1995: 17). Наиме, ради се о томе да са регресивним кретањем друштва нараста репресија која се обично удружује са идеологијом свјетовне религије, гдје се националистичким тенденцијама прикључује и институција цркве чиме се ствара један општи конгломерат религиозности друштва. ”Снага репресије кроз историју увијек је долијевала снагу идеологичности свјетовне религије, а гдје је присутна идеологичност, израста и рационализација” (Н. Дуганџија, 1980: 105). Тада обично долази до замјене религијских обреда свјетовним или до њиховог мијешања и међусобног потпомагања. ”Колики је значај обреда за друштво, најбоље показује чињеница да када се смањују религијски обреди, брзо их замјењују свјетовни, који имају многе карактеристике религијских. Или, што је исто, религијски обреди имају изразито свјетовне значајке, због чега и могу помоћи. Религијски ауторитет овдје само даје покриће које је потребно да снага обреда сигурније дјелује” (Н. Дуганџија, 1989: 47). Присјетимо се прво-именованог предсједника нове Хрватске Фрања Туђмана, бившег Брозовог атеистичког генерала, како се ”скрушено” у цркви моли Богу. Али, ствар није у ”трансформацији” некадашње невјерујуће личности генерала у ”нову вјерујућу” личност државника, него се ради о

томе у коју функцију (националистичку, ауторитарну) предсједник-”вјерник” ставља своје учешће у обредним радњама, била та функција свјетовног или религиозног карактера.

Простори Балкана који су обухватили прву и другу Југославију историјски су карактеристични и по томе што су се на њима одвијали, тако рећи наизменично, веома бурни интеграциони и дезинтеграциони процеси. Дезинтеграциони процеси одвијали су се у међусобним сукобима, гдје су сви сукобљени истицали своје ”историјско право” на одређене територије других. Самим тиме на површину су избијали закашњели национализми ”крви и тла” у које су се, мање-више, укључивали разне институције из области културе (научне, умјетничке, религијске). Тада наступа спој политике и религије када у светости смрти ”*усѿех* силе или чак претње силом зависи, у крајњој линији, од односа моћи, а не етичке ’*ѿравде*’, чак и ако се сматра да је објективне критеријуме за такву правду могућно пронаћи” (М. Вебер, 1997: 450). Зато се јавља такав парадокс да у рату религија и вјера посвећују смрт за побједу, са објавом за одбрану, као нешто што је пуно смисла иако супротно ”теодицеји смрти у некој религиозности братства” (Ibid., 451). Према томе, религија и вјера тиме директно воде величању братоубиства кроз ”Свету борбу”. Све се одиграва у знаку жеље и потребе за побједом и потчињавањем другог, остваривањем сопственог идентитета на рачун идентитета противника. Отуда се формира општа ксенофобична атмосфера када се, уз глорификацију својих вриједности, поричу све вриједности претходног заједничког живота и међусобних одношења као нечег што је било засновано на погрешној заједници и лажним узајамним интересима.

У консталацији међусобних неповјерења и флагрантних тражења разрјешења али само у своју корист а на штету другог (противника), спољни фактор задобија снажну улогу у санирању сукоба нарочито ако долази од моћних свјетских сила. У ствари, моћне свјетске силе поспјешују интеграцију или дезинтеграцију, зависно од остварења њихових интереса. Велике силе, на челу са свемоћним

САД, у сталној стратегији сређивања стања на Балкану, опет, да тако кажемо, "балканизују" Балкан, што ће добро учити Марија Тодорова на примјеру посљедње агресије НАТО снага на Југославију: "Постоји, наравно, и прикривена иронија у томе како се вође прочишћених друштава Западне Европе, педесет година после најгорег спектакла у њиховој историји ужасавају и бомбардују бивше Југословене (и речима и у пракси, безбедно сакривени иза америчког вођства) захтевима да очувају 'етничку шароликост', не би ли сачували етнографски музеј за потребе мултикултурализма у једном ћошку Европе, и то пошто су и сами дали зелено светло за супротан процес" (М. Тодорова, 1999: 320).

Када је била у питању интеграција двије Њемачке (западне и источне) или евентуално интеграција двије Кореје (сјеверне и јужне), онда са тим интеграцијама не види само економски интерес великих сила, него још више политички интерес за укидањем и посљедњих остатака комунистичког поретка у свијету. У контексту таквих интереса уклапа се разумијевање интереса моћних свјетских постиндустријских друштава када су у питању супротни процеси, тј. процеси дезинтеграције бивших комунистичких друштава (СССР, Југославија, Чехословачка). Главни носилац свјетске моћи (САД) јавља се као типични налогодавац и саучесник сређивања стања свих догађања на свјетској мапи. Са те позиције САД врше стигматизацију непослушних што беспорочно прихватају сви у свијету, нарочито вјерни амерички сателити. "Они који се не придржавају правила, рећи ће Чомски, морају се оштро казнити, и други морају да науче ове лекције – али не Американци, који треба да се разглагољују причама о племенитости наших аспирација, великим постигнућима наших лидера и моралној opakости других" (Н. Чомски, 1999: 517). Али, изгледа, када су у питању простори друге Југославије, онда, мање-више, као да су сви међусобно сукобљени тражили интервенцију великих сила, тј. сређивање стања које сами нијесу могли разријешити. Томе су, такође, допринијеле претходне историјске околности комунистичко-политичког поретка са низом друштвено-системских недовршености и недоречености. То ће

Доминик Шнапер добро учити: ”После пада комунистичких друштава присуствујемо, бар на трен, не конституисању демократских нација, него националистичким ревандикацијама етничких скупина које је регруписала била држава чије су границе биле нацртане после Првог светског рата, али тако да насрћу на суседе, што је за последицу имало узајамну мржњу и насиље” (Д. Шнапер, 1996: 139). Иначе, интерпретирајући мишљење Мирослава Хроча, Шнаперка истиче како је текао процес буђења националне свијести Источне Европе и Балкана, почев од изума интелектуалаца о суштини националне културе, језика и историје потлаченог народа па преко прихватања тог мишљења писаца и њиховог изнова тумачења у политичком смислу и коначно ширења те националне свијести под вођством ускомешане мањине и стизања до маса које започињу покрет са захтјевом о независности. Но, томе ипак треба додати и то да су се ти процеси одигравали у више историјских захвата да би се обуздавали снагом наметнуте идеолошке свијести о заједништву (или братству) и тиме одложено са закашњењем поново још еруптивније испољавали. Са тако поновљено-закашњелим и еруптивним испољавањем искључивих национализма нагло избијају на површину, реafirмишу се, историјски митови. То се поготово јавља код оних народа (или нација) као што је српски народ са релативно богатом културом и бурном ратно-ослободилачком историјском свијешћу, која је, иначе, комунистичком идеологијом била стављена у поноре народног заборава. А да парадокс буде већи моћне свјетске силе, уз подршку домаћих ”модерниста”, настоје да, по сваку цијену, (о)ставе у заборав такве митове као превазиђену историју и као реметилачки фактор за усаглашавање посебних интереса и сопственог идентитета са интересима и циљевима планетарне глобализације. Када је ријеч о митовима у модерном добу и то не само у неродовним (ратним) стањима него и у мирном току модернитета, погрешна су она тумачења, с правом истиче Мирча Елијаде, која наглашавају да ти симболи и слике припадају само ”празновјерној прошлости” коју је 19. вијек успјешно и срећно од-

странио код оних који су одређени да ”стварају историју” да би остатке митова препуштио само пјесницима, дјечи и обичним људима. ”Модерни човек може, ако то жели, да презире митологије и теологије, но то неће спречити да се и даље храни дискредитованим митовима и обезвређеним сликама” (М. Елијаде, 1999: 19). Уосталом, када је у питању самобитност одређене културе, етничка и професионална особеност, менталитет, уопште традиција, онда сваки радикалнији резони у име цивилизацијске глобализације, тј. унифицираног припадништва тренду времена што су га у дугом ходу већ успоставиле моћне технолошке снаге, представља неусаглашено самом себи кретање друштва које једнострано укида континуитет повијесно створених вриједности. Џон Пламенац, Енглец црногорског пројекла, разматрајући два типа национализма (западно-европски и источни), истиче све недостатке овог другог (којем припадају и национализми са подручја друге Југославије) у односу на први (на вријеме) национализам, али не заборавља а да не упозори на то да се тешко било који народи, чак и њихови најрадикалнији умови, ”ослобађају” од самобитности своје културе. Наиме, Пламенац ће истаћи: ”Народи, ипак, не одбацују сопствену културу; они то чак не покушавају урадити, а ако и покушају, онда то само дијелом успијевају. Стари начини мишљења и осјећања опстају чак и у умовима радикала и револуционара који мисле да свјесно раскидају са прошлошћу.” Надаље, Пламенац ће нагласити колико је мукотрпан процес имитације других, да би се ”ухватио воз” цивилизације, који се, у ствари, до краја не довршава (J. Plamenatz, 2001: 46). Али, то не значи да мали, уз то економски заостали, треба да остају у оквиру традиционалистичких учлауности са заобилажењем уласка у прогресивна кретања свијета. Но, опет то ипак не значи да једноставно треба некритички и неселективно прихватити укључивање у огољели материјално-технолошки прогрес са свим посљедицама који он собом носи. Зато, све интеграционе процесе новоформираних држава на Балкану, посебно садашње растрзане и по много чему запуштене и затурене Југославије, треба, чини се,

посматрати на три ниова интеграције, на унутрашњем посебно свих држава, међусобном у оквиру друге Југославије и шире Балкана или још више југоисточне Европе и напокон најглобалније на нивоу европске интеграције, али са чувањем свих гео-политичких, уопште друштвених и посебно културних посебности тих заједница.

Интеграција као процес

Интеграција није *ad hoc* друштвена појава него процес који траје и то на дужи рок, посебно друштвава или друштвених заједница које су искусиле како дијахроне тако и синхроне интеграционе и дезинтеграционе процесе. Југославија је еклатантан примјер тако изражених противрјечности и то, може се слободно тврдити, кроз све три фазе њеног постојања. Зато, у таквој држави (или државама: првој, другој и трећој) стално су постојале дезинтеграционе снаге, виртуелне и отворене, које су кочиле или, у најмању руку, одлагале интеграционе процесе. Иначе, сви интеграциони процеси који се одвијају на глобалном плану неријетко собом носе неке дезинтеграционе процесе на партикуларном плану. Неки насилни процеси интеграције, све у име виших циљева космополитског освајања заснованог на природно-научним открићима, производили су деструктивне дезинтеграционе процесе. "Борбе свјетоназора 19. стољећа водиле су се оружјима из арсенала природне знаности. Тако су се и политичке секуларне религије 20. стољећа (посебно марксизам/лењинизам и националсоцијализам) послужиле 'својом' природном знаношћу као инструментом утемељене извјесности" (G. Küenzlen, 1989: 81). У ствари, политичке секуларне религије, под фикцијом револуционарно наметнуте интеграције, поларизацијом су заводиле процесе дезинтеграције. Но, то није све, јер томе треба додати и то да су секуларне или свјетовне религије, истицањем чврсто конструисаних интеграција само у оквиру својих идеолошких блокова, одједном пукле, урушиле се и доживјеле тоталне дезинтеграционе процесе.

Дезинтеграциони процеси одиграни у форми заоштрених сукоба између међусобно блиских, опет намећу потребу

међусобног споразумијевања као предуслова за укључивање у глобалне европске интеграције. Дакле, без обзира на веома свјеже памћење свега оног што се неспоразумно одвијало између супротстављених страна на некадашњем заједничком гео-политичком простору, опет наступају неизбјежне потребе које упућују једне на друге. То не значи да ће поново (ко зна по који пут) доћи до интеграционих захвата који су се до сада показали предодређеним за раскид. Али, ипак значи да сусједи, по много чему слични (да не кажемо истовјетни) и упућени једни на друге, могу на основу међусобног споразумијевања градити будућност сталне (из)градње својих сопствених идентитета са истицањем разлика једних у односу на друге. Такође, овим се не мисли да опет треба, по сваку цијену, градити "нову идеологију братства", наглашавати сличности и безинтересне солидарности и тиме улазити у чвршће безусловне интеграције. Напротив, успостављање нових односа, може се градити на уважавању међусобних разлика, али оних разлика које упућују једне на друге. То је поготово важно из разлога што данас савремени свијет заснива све односе, унутрашње и спољашње, на успостављању и задовољавању међусобних интереса. Зар, стицање сопственог друштвеног статуса није, прије свега, засновано на интересу које сваки појединац гради на бази међудејства личних и друштвених могућности.

Сваки популистички покрет, поред пустоши коју собом носи, неминовно кад-тад самог себе сахрањује. "Уколико брза промјена ставља у питање наслијеђени политички систем и његове носеће идеологије, расту шансе популизма. Ако владајуће класе могу да одржавају политичку моћ само још муком, оне бјеже у илузију народњаштва и пројектују једну популистичку стратегију за легитимацију своје власти. Они повлађују народу и тако производе привид владавине народа. Популисти радо потхрањују илузију да интересе народа заступају боље од других политичара. Популизам представља политичку стратегију за консолидацију истрошене власти" (U. Altermatt, 1998: 124-25). То су показала два популистичка покрета (у Хрватској и Србији)

која су водиле двије ауторитарне политичке личности (Ф. Туђман и С. Милошевић). Први је своју политичку власт истрошио завршетком живота да би је непосредно после биолошког нестанка преузели други (опозиција), а други још за вријеме пуног живота и трајања самоувјерености да ће вјечно владати. Грађани, односно један дио њих, који су их у одређено вријеме безусловно и беспрекорно подржавали, такође, у одређено вријеме, постају свјесни, отворено и енергично устају и раскидају не само са таквим режимом него и са сопственим заблудама које су их низом година држале у покорности. Сваки вођа популистичког покрета најчешће избјегава сарадњу, бјежи у изолацију коју зна правдати неразумијевањем историјских права и потреба народа од стране других. Популистички покрети често на неадекватан начин повезују етничко и вјерско питање као нешто што има прворазредни значај за опстанак заједнице којој се припада. Нема разумијевања другог без уважавања разлика које се појављују као природан ред ствари и које могу стимулативно дјеловати на дијалог, заснован на разликама гдје се успоставља сарадња оних који се међусобно разликују.

Интеграциони процеси заснивају се, прије свега, на економским основама, па, према томе, на успостављању међусобних интереса оних који се интегришу. Зато, задовољавање сопствених интереса представља основу на којој се гради заинтересованост за друге и реципроцитет остваривања интереса једних и других. Насупрот томе, појединац, групација или заједница неће ступати у интеграционе процесе са другима, ако ти други не доприносе задовољавању њихових потреба као и остваривању сопствених интереса.

Када је ријеч о културним додирима онда је битна ствар да процесом интеграције нико не губи свој културни идентитет. Али, то не значи да се додирима различитих култура не остварују акултурациони процеси који нијесу асимилаторског карактера него облици прожимања вриједности различитих култура, слободног упознавања и прихватања вриједности културе другог. Културни плурализам је инхерентно својство богатства културе и друштва и то више

него што је то плурализам у било којим другим сферама друштвеног живота. Савремена технолошка цивилизација као надмоћна снага материјалног прогреса наметнула је, преко свог трансмисионог средства *mass media*, унификацију пожељног укуса који се широм планете олако прихвата од свих друштвених слојева. Ту се и намеће проблем глобализације у смислу колико се њом укидају посебности културних садржаја и форми чиме може дестимулативно дјеловати на стваралачке особености и разноврсности посебних култура. Зато, када су у питању вриједности културе, битна ствар је да се традиционалне вриједности не смију запостављати, једноставно препуштати гашењу, посебно у вријеме савремене технолошке цивилизације која све меље и претвара у културне хибриде за које се лијепе масе. У свијету данас када су у питању вриједности културе уочљиво се јављају двије тенденције, једна далеко моћнија и дифузнија, која раскида са дјелотворношћу традиционалних вриједности а успоставља кич-укус пријемчив за садржаје такве културе и друга која је претјерано окренута пуком традиционализму и стално је у отпору према свему новом. Први преовлађујући тренд, експанзија масовне културе, није, чини се, у колизији са савременом глобализацијом, него је, напротив, подстиче, односно наслања се на тај процес као процес интеграције који намећу моћне свјетске силе. Штавише Европа, колијевка свјетске културе, посебно америчке културе, једноставно се препушта вођству САД. "Изабравши пут према човјечанском царству, Европа је била дужна да уступи улогу лидера онеме, које је ову филозофију најдоследније остваривао у чистом облику без сметњи у реалној економији и државним облицима. Амерички пуританци доследно са месијанством увјерено су градили царство човјечанско и своју владавину над свијетом, доказујући земаљским успјехом своју богоданост, како је учио Калвин" (Н. А Нарочницкая). Али, процеси уједињења Европе као специфични облици интеграције и глобализације, вјероватно могу враћати историјски ауторитет Европи који је она крајем другог миленијума изгубила и препуштила моћним САД. Но, поставља се

питање колико испарцијализовани Балкан, са низом цивилизацијских недостатности али са изузетно богатим традиционалним вриједностима културе, може једноставно улазити на "отворена врата" европске цивилизације. Када о томе мислимо, онда се ипак намеће одређени степен опрезности који упућује на проблем материјално-цивилизацијске заосталости Балкана у односу на економски развијену Европу али и на проблем опасности од губљења културног идентитета свих понаособ заједница које су се упутиле у ту глобалистичку интеграцију. Економска и технолошка неразвијеност малих ново-формираних државица већ на старту представља неповољну околност за такве заједнице, посебно када једносмјерно избјегавају повезивање и сарадњу на непосреднијем локалном нивоу а једноставно хоће да ускачу у најглобалније интеграције. Према томе, процеси интеграције малих ново-формираних државица на Балкану сигурно неће ни мало тећи једноставно. У ствари, није довољно само то ако нека земља задовољава формалне критеријуме да се укључи у моћне свјетске асоцијације и тиме се тобоже аутоматски интегрише у савремену Европу. Напротив, процес интеграције подразумијева (пре)структурирање не само привредног и политичког него и укупног друштвеног система ново-формираних држава.

На читавом подручју југо-источне Европе, прије свих интеграционих захвата, нужно је, уз висок праг толеранције, водити дијалоге. Дијалози се морају заснивати на увиђању и разумијевању међусобних разлика, њиховом прихватању као реалности од које треба полазити када је у питању усаглашавање интереса. Одатле проистиче успостављање другачијих односа од оних који су се успостављали на бази тражења, по сваку цијену, сличности да не кажемо истости.

Потреба за успостављањем дијалога

Простори Балкана, посебно они који су доскоро били обухваћени првом и другом Југославијом, били су као мало који други простори у свијету слични, скоро истовјетни, по многим одликама као нпр. што су: заједничко поријекло,

слична историјска судбина, сфера и мета укрштено-супротстављених интереса свјетских империјалних сила, слична или заједничка култура (језик, вјера) и на крају заједнички живот у једној држави са два различита али донекле и слична политичка поретка. Један и други поредак се урушио и то како на основу својих сопствених противрјечности и недостатности тако исто уз помоћ великих свјетских сила да би завршили у конфлацији међусобних супротстављености. Зато се намеће питање да ли је у питању "нарцизам малих разлика" (Фројд) или много више од тога. Ако узмемо емпиријски податак до којег је дошла Ружа Петровић да је у другој Југославији за тродеценијски период (1950-1981) сваки девети брак (или 11,5% брачних заједница) био етнички мјешовит (Р. Петровић, 1985: 75), онда би било нормално да то упућује на разумијевање да се ради о једној етнички стабилној заједници на локалном и на глобалном друштвеном нивоу. То се показало као период "замрзнутих национализма" под снагом идеолошке флоскуле наметнутог "братства и јединства", тј. период одложених и на свим просторима за-кашњелих национализма.

Већина народа (Срби, Хрвати и Црногорци и ново-самоименовани Бошњаци) говоре, са малим варијететима, истим језиком (општеприхваћеним српско-хрватским у претходној Југославији), да би Словенци и Македонци опет говорили сличним и другима доста разумљивим језицима. Поред тога, опет Срби, Црногорци и Македонци припадају истој хришћанско-православној вјероисповијести и чак су дуже вријеме организовани у оквиру исте заједничке еклезије (Српске православне цркве), Хрвати и Словенци у оквиру исте западно-хришћанске вјероисповијести, те муслимани и већина Албанаца у оквиру исламске конфесионалности, да би постојали католички Албанци и некадашњи католички Срби и уз то још самосазнање муслимана о свом хришћанско-словенском поријеклу. Многи од ових народа су расељени из својих матица, давнашњим и новијим миграцијама насељени у другим етничким и конфесионалним заједницама, што би требало да претпоставља успоставља-

ње реципроцитета међусобних интереса. Али, ето ни то правило није важило него се, напротив, изродило у међусобно искључиве себичне интересе.

У свјетским размјерама, тиме аутоматски и у оквиру ужих партикуларитета као што је у оквиру друге Југославије, јављале су се на институционалном плану као и на плану неких теоријских елаборација потребе за дјелотворним дијалогом између теиста и атеиста, хришћана и марксиста, хришћанских и нехришћанских религија, западног и источног хришћанства. Тако је нпр. Други ватикански концил покренуо ове проблеме који су имали одређене рефлексије и практичну примјену на одређеним просторима претходне Југославије, али само у прагматичне сврхе ради дјелотворнијег сусретања светог и свјетовног (Т. Шаги-Бунић, 1986). Концил је разматрао и питање неразумне трке великих свјетских сила у нуклеарном наоружању, усредсређујући критику на чудновато значење учења о *наоружавању њрошив раша* које производи *равноијежу сираха* и определио се не само против те такве трке него уопште против сваког рата. Но, те пацифистичке поуке и поруке нијесу нашле плодно тло (чак ни код цркве и неких црквених веледостојника) на просторима Југославије, а тек како се то могло очекивати код нацио-ауторитарних политичких вођа. Такође, губитком "равнотеже страха" у свијету довело је до преласка хладног у "врући рат", гдје нови једносмјерни свјетски поредак на челу са моћним САД олако одлучује о бомбардовању било којег простора и народа на свијету само ако дође до непослушности званичне политичке власти на тим просторима на плану остваривања интереса великих сила у свијету.

Изгледа, дијалог између хришћана и марксиста, чак до нивоа потпуне сагласности, против ратне деструкције био је више могућ него дијалог између једне и друге стране хришћанства или између хришћана и исламиста. Уосталом, праг толеранције у оквиру католичке еклезије иде и до тог нивоа да се из католичанства не екскомуницирају ни тако дисонантне тенденције као што су теологије ослобођења, чак и теологије револуције. Дакле, тај праг толеранције је

много већи него праг према другачијости теолошких схватања која долазе са друге стране хришћанства (теологије православља).

На основу претходно исказаног образложења, изгледа да су југословенске неприлике више проистигале из сличности, малих разлика, него из изразитих различитости између етничких и конфесионалних заједница, којима је комунистички поредак пренапрегнутом идеологијом наметао својеврсни "свјетовни екуменизам" који је у "погодном" тренутку експлодирао. Зато се поставља питање како то да се са успостављењем етничких и религијских идентитета, те са међусобним признавањем, уважавањем другог и другачијости, отворе простори за вредновање плодотворног дијалога на темељу међусобних разлика? Међусобно уважавање подразумијева, прије свега, етички однос према другом као лицу а не предмету. Најбитније је то да се у сусрету са другим, како ће рећи Емануел Левинас (Е. Левинас, 1999), етички субјекат (по)ставља на мјесто другог и тиме преузима или боље речено прима на себе одговорност за гријехе и несрећу других и поретвара их "у своју одговорност која је одговорна за слободу другога" (*ibid.*, 25). Добро би било да ту одговорност пре(д)узму сви, међусобно сукобљени на Балкану а и помирителји (велике силе), пошто је Балкан повијесно много више дао тим великим силама, него то што оне могу њему дати.

Сусрети, конвергенције, прије свега, на културном плану са уважавањем другог и заинтересованошћу да се други што боље упознава, претпоставља, како ће казати њемачки социолог Валтер Бил, културну комуникацију између различитих групација гдје се код свих чува сопствени идентитет, тј. гдје се помоћу етничких, религијских или сталешких разлика не омета "приступ у одређено вријеме намјенским културним медијама и обликовању критичке масе" (W. Bühl, 1987 : 167).

Послије изражених ксенофобичних сукоба између етничких и вјерских заједница на просторима Југославије наступа прекид, па, по природи ствари, ступа стање каквог-таквог смирења. А тек послје тога може се говорити о

међусобним помирењима која ипак у себи укључују више трагања за међусобним разликама, а не само сличностима, све у сврху разумијевања тих разлика за међусобно дјелотворно споразумијевање. А када су у питању различите конфесије, посебно у оквиру њих вјерници, нови вјерници па и невјерници, онда на основу свега оног што се догађало, овдје добро дође једно Паскалово упозорење: ”Добра бојазан потиче из вере, лажна бојазан потиче из сумње. Добра бојазан, удружена с надом, зато што ниче из вере, и што се човек узда у Бога у кога верује; зла, удружена са очајањем, зато што се човек боји Бога у кога нема вере. Једни страхују да га не изгубе; други страхују да га не нађу” (Паскал, 1980 : 115). Чини се да су многи ”нови вјерници” са лажном вјером у Бога починили страшне деструкције на просторима претходне Југославије. Код таквих ”вјерника” доминантно владају страсти и интереси који се лако деструктивно рефлектују на друге као стигматизоване противнике. Балкан је, мање-више, оптерећен рецидивима из прошлости тако да изгледа као да је још у средњем вијеку. Тим рецидивима су, на посебно парадоксалан начин, оптерећени појединци и друштвене групације који на ”сав глас куцају” на ”отворена врата” Европе, а врата су, по ономе шта ти појединци и те групације чине, много више отворена за излазак из ње него за улазак у њу. Но, када је ријеч о прошлости, још из средњевјековља, онда се морамо селективно односити према њој; једно су традиционалне вриједности, посебно културе православља, које су дале велики допринос баштини европске културе, а друго су страсти и стереотипи, што их добро маркира Норберт Елијас, а које односе на средњовјековног човјека као афективног, несигурног да мисли о будућности, који је ”неспособан да се уздржи, обузда страсти, сакрије и ’цивилизује’ своје емотивне реакције” (Н. Елијас, 2001: 262).

Зато дијалог се мора водити али са уважавањем међусобних разлика, без стигматизације другог као окривљеног, без неуочавања и непризнавања своје кривице. Уколико се различите културе и у оквиру њих религије више држе својих изворних начела, уз мање мијешања у поли-

тику, утолико ће више поспјешивати не само дијалог заснован на разликама као и конвергенције различитих култура у правцу акултурационих процеса. То ће, уосталом, бити допринос стварању претпоставки за регрутовање словеснијих бића која се професионално баве политиком, гдје ће облик тихог посредовања религије (посебно цркве) задобијати дјелотворнију улогу у друштву него њено директно мијешање у сферу политике.

ЛИТЕРАТУРА

- Altermatt, Urs (1998), *Etnonacionalizam u Evropi*, II izdanje, Svjetionik, Sarajevo
- Bühl, Walter L. (1987), *Kulturwandel: für eine dynamische Kultursoziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Вебер, Макс (1997), *Сабрани сјиси о социологији религије*, Том I, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Дуганџија, Никола (1980), *Свјетовна религија*, НИРО "Младост", Београд
- Дуганџија, Никола (1989), *Криза и религија*, Школске новине, Загреб
- Елијаде, Мирча (1999), *Слике и симболи (Огледи о мађијско-религијској симболици)*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Елијас, Норберт (2001), *Процес цивилизације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Јеротић, Владета (1995), *Вера и нација*, Терсит: Чигоја, Београд

- Küenzlen, Gottfried (1989), *Sekularna povijest religije moderne*, Filozofska istraživanja, br. 28 (god. 9 sv. 1), Zagreb
- Левинас, Емануел (1999), *Друѓачије од бивсџва или с ону сџрану бивсџвовања*, Јасен, Никшић
- Нарочницкая, Н. А. (1999), *Религиозно-философские основы культуры. Латинский Запад и Православный Восток: Два пути апостасии – один драматический вызов на пороге Третьего Тысячелетия Христианства*, Текст предавања одржаног на Универзитету Црне Горе, Подгорица
- Паскал, (1980), *Мисли*, 1, БИГЗ, Београд
- Петровић, Ружа (1985), *Еџнички мешовиџи бракови у Јуѓославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду
- Plamenatz, John (2001), *Izbor tekstova*, Fondacija John Plamenatz, Var
- Тодорова, Марија (1999), *Имаџинарни Балкан*, Библиотека XX век – Земун, Чигоја штампа – Београд
- Шаги-Бунџ, Томислав (1986), *Али друѓоџ џуџа нема*, II издање, Кршћанска садашњост, Загреб
- Шнајдер, Доминик (1996), *Заједница ѓрађана (О модерној идеји нације)*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Чомски, Ноам (1999), *Конџролисана демократиџа*, ЦИД, Подгорица